

VAIKO IR VAIKYSTĖS SAMPRATOS IR JŲ KŪRIMAS VIEŠAJAME VĒLYVOJO SOVIETMEČIO LIETUVOS PEDAGOGINIAME DISKURSE (1962–1984)

Rūta Grišinaite

Doktorantė
Lietuvos istorijos institutas
XX amžiaus istorijos skyrius
El. paštas: ruta.grisinaite@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos vėlyvojo sovietmečio (1962–1984 m.) Lietuvos pedagoginiame diskurse siūlomos vaiko sampratos, jų slinkty, siekiama atskleisti tokių sampratų kūrimo (perėmimo) procesą ir specifinius jų bruožus, kurie iš dalies perteikia ir pačios vaikystės vaizdinio ypatumus vėlyvojo sovietmečio laikotarpiu. Straipsnyje aptariama, kaip Lietuvos vėlyvojo sovietmečio pedagoginiame diskurse išryškėja ypatingas dėmesys vaiko pasaulio pažinimui ir kaip atsiranda psychologizuoto vaiko vaizdinys. Analizuojama, kokią reikšmę vaiko ir vaikystės vaizdinių kūrimui turėjo pedagoginės psichologijos teorijoje šešto dešimtmečio pabaigoje suintensyvėjęs profesinio orientavimo reiškinys, kaip pedagoginė psichologija žiūrėjo į sovietinio vaiko idealo neatitinkančius marginalizuotus vaikus ir kokią įtaką tai darė vėlyvojo sovietmečio vaiko ir vaikystės sampratų pokyčiams.

Reikšminiai žodžiai: sovietinė pedagogika, sovietinė pedagoginė psichologija, vaikystė, vaiko samprata, vėlyvasis sovietmetis.

Keywords: Soviet pedagogy, Soviet educational psychology, childhood, perception of a child, late Soviet period.

Įvadas

Keičiantis istoriniams laikotarpiams, politinėms santvarkoms, kultūrinei aplinkai, vaikystė, kaip socialinis konstruktas, įgaudavo vis kitas apibrėžtis ir vaizdinius. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios visuomenių modernizacija ir industrializacija perkeičia visą kartų pasiskirstymo tvarką ir padaro didelę įtaką vaikystės fenomeno raidai. Kaip teigia sociologė Helha Zeiher, visuomenės socialinių struktūrų institucionalizacija – nuoseklios švietimo sistemos atsiradimas ir branduolinės šeimos įsigalėjimas – leidžia atsirasti aiškiai apibrėžtai

vaikystės sąvokai. Vaiko būtis padalijama tarp keleto skirtingas funkcijas atliekančių institucijų – mokyklos, kuri pasižymi formalia priklausomybe ir yra orientuota į mokymą, ir šeimos, kuri visą savo energiją ir rūpestį sutelkia į konkretų vaiką¹. Tokia vaikystės institucionalizacija nebuvo svertima ir toliau straipsnyje analizuojamai sovietinei sistemai, nes toks vaiko erdvės perskirstymas valstybei turėjo leisti lengviau ir sparčiau įdiegti naujas politines / ideologines vertybes naudojant ir regu-

¹ H. Zeiher, 2009, p. 127–133.

liuojant švietimo sistemą. Ne veltui vienas svarbiausių sovietinės sistemos uždavinių buvo ne perduoti iš protėvių paveldėtas vertybes ir normų sistemas, o išugdyti „naują žmogų“, kuris taptų visiškai naujų vertybių, naujos tvarkos nešėju ir skleidėju². Todėl kartu su institucionalizacija sovietinėje visuomenėje neišvengiamai paspartėjo pedagogikos profesionalizacija ir pagausėjo įvairių pedagoginių mokymų ir pedagoginių doktrinų³. Pedagogikos mokslinės galimybės turėjo sukurti ir pateikti tokius ugdymo ir socializacijos įrankius, kurie užtikrintų greitą ir rezultatyvų visapusišką asmenybės suformavimą įdiegiant komunistinei etikai svarbiausias sąvokas: gėrio, blogio, sąžiningumo, kuklumo, gerumo, draugystės, savidrausmės, „teisingo socialinio elgesio“ įpročius, poreikį realizuoti save per darbą⁴. Visi šie sovietinės pedagogikos siekiai projektavo specifinį požiūrį į vaiką ir vaikystę, kurie oficialiame diskurse įgaudavo hiperbolizuotą visa keičiančio ir kuriančio reiškinio vaidmenį (vaikai yra socializmo kūrėjai, o vaikystė – pozityvių pokyčių plotmė).

Vaikystės tyrinėtoja edukologė Reesa Sorin teigia, kad būtent pedagoginė praktika geriausiai atskleidžia konkrečiu istoriniu laikotarpiu ar konkrečioje santvarkoje vyraujančią vaiko ir vaikystės sampratą⁵. Dėl šios priežasties straipsnyje ir yra analizuojama profesionali pedagoginė mintis (o ne šeimoje naudojamos auklėjimo praktikos), kaip generuojanti pedagogines teorijas, kuriose aiškiausiai reprezentuojami

vaiko supratimo pokyčiai, leidžiantys iš dalies pažvelgti ir į vaikystės sampratos ypatumus Lietuvos vėlyvojo sovietmečio visuomenėje.

Šio straipsnio objektas yra vaiko ir vaikystės samprata (-os) oficialiame sovietinės Lietuvos pedagoginiame diskurse 1962–1984 m. Straipsnio tikslas – rekonstruoti vėlyvojo sovietmečio Lietuvos pedagoginiame diskurse siūlomas vaiko sampratas, jų slinktis, atskleisti tokių sampratų kūrimo (perėmimo) procesą ir specifinius jų bruožus, kurie iš dalies atskleidžia ir pačios vaikystės vaizdinio ypatumus vėlyvuju sovietmečiu. Šiam tikslui įgyvendinti pasitelkiami tokie uždaviniai: 1) išanalizuoti vėlyvojo sovietmečio lietuviškosios pedagogikos raidos tendencijas, 2) ištirti, kaip aptariamo laikotarpio pedagoginiame diskurse apibrėžiamas vaikas, 3) nustatyti, kokią reikšmę vaiko ir vaikystės vaizdinių kūrimui pedagoginės psichologijos teorijoje turėjo šešto dešimtmečio pabaigoje ypač suintensyvėjęs profesinio orientavimo fenomenas, 4) išanalizuoti, kaip pedagoginė psichologija žiūrėjo į sovietinio vaiko idealo neatitinkančius marginalizuotus vaikus ir kokią įtaką tai darė vėlyvojo sovietmečio vaiko ir vaikystės sampratos pokyčiams.

Straipsnio chronologinės ribos apima 1962–1984 m. laikotarpį, nes 1962 m. baigiasi pirminis psichologizuotos pedagogikos formavimosi etapas Lietuvoje, kuris sukėlė permąstymą lietuviškosios sovietinės pedagogikos lauke⁶. Simboliškai šią permąstinę liudija ir tais pačiais metais pradamas leisti pirmasis pedagogikai ir psichologijai skirtas žurnalas sovietinėje

² J. Fürst, 2010, p. 11.

³ Mūsų tyrimą apimančioje sovietinėje visuomenėje visą jos egzistavimo laikotarpį dominavo platus spektras pedagoginių doktrinų: marksistinė pedagogika, pragmatistinė pedagogika, Makarenkos pedagogika ir t. t.

⁴ U. Bronfenbrenner, 1970, p. 26–28.

⁵ R. Sorin, 2005, p. 12–19.

⁶ Žiūrėti straipsnio poskyrį – 1. Lietuviškosios pedagogikos raidos tendencijos ir vaiko sampratos kaitos užuomazgos.

Lietuvoje⁷. 1984 m. pasirenkami kaip tyrimo pabaigos metai, nes tada prasideda reikšmingi socialiniai politiniai pertvarkymai, apimantys ir švietimo sistemą bei ideologiją.

Istoriografija. Sovietinės visuomenės tyrimai šiuolaikinėje istoriografijoje daugiausia orientuojasi į suaugusiųjų veiklos praktikas, jų santykį su valdžios struktūromis. Sovietinės Lietuvos visuomenės tyrimų perspektyva kol kas labai vangiai leidžiasi žemyn, apimdama ir mažiausius sovietinio sociumo veikėjus – vaikus. Nors esama nemažai sovietinės šeimos, kartu ir vaikų jose bei švietimo sistemos tyrimų, visgi visi šie tyrimai daugiausia apžvelgia sovietmečio vaiką iš moters motinos perspektyvos, kokias išgyvenimo strategijas ji taikė ugdydama vaikus, kaip pasitelkdavo ugdymo institucijas ar artimuosius⁸. Vis dėlto, kaip vaikas ir vaikystė, kaip socialinis konstruktas, formuojami sovietinėje Lietuvoje, keliais sakiniais užsimenama edukologės A. Juodaitytės tyrimuose. Autorės tyrimo perspektyva sovietinę pedagogiką ir vaikystės sampratą joje priešpriešina postmodernistinei vaikystės sampratai, kurioje vaikas užima centrinę poziciją, o vaikystė traktuojama kaip savaiminė vertybė. Sovietinė pedagogika ir vaikystės samprata joje matoma kaip aiškiai deindividualizuojanti, unifikuojanti, nužmoginanti⁹. A. Trimakienė savo straipsnyje taip pat analizuoja pedagoginės

minties raidą sovietiniu laikotarpiu, tačiau čia autorė labiau orientuojasi į indoktrinacijos mechanizmų kaitą ir daugiau analizuoja mokyklos ir šeimos vaizdinius švietimo sistemos pertvarkų fone, vaiko vaizdinius redukuodama iki vienintelės „naujojo žmogaus“ vizijos¹⁰. Taip pat vertėtų paminėti sovietinę pedagogiką Rytų Europos – Lietuvos, Lenkijos ir Slovėnijos – geografinėje erdvėje analizavusį autorių kolektyvą¹¹. R. Godoń, P. Jucevičienės ir Z. Kodelja straipsnyje aiškiai jaučiamas „ir tada dirbome Lietuvai“ naratyvas, mat dėstoma, kad „lietuvių“ pedagogai skyrėsi nuo visos Sovietų Sąjungos ir sugebėjo atsitraukti nuo ideologinio auklėjimo turinio, nes labiau koncentravosi į psichologinę pedagogikos pusę. Tačiau toks argumentavimas atrodo itin nepagrįstas, nes remiamasi tik paskutinių 1987–1989 m. publikuotais pedagogų darbais. Išsamiausiai vaikystės ir vaiko vaizdiniai ir kaita yra analizuojami keliuose užsienio autorių darbuose. Ryškiausias darbas, apimantis platesnį sovietinės vaikystės vaizdinio kūrimo ir įprasminimo kontekstą, yra Catrion’os Kelly studija, skirta ištirti, kaip ir kuo gyveno vaikai Rusijoje nuo 1891 m. iki pat 1991 m. Autorė skiria visą skyrių paanalizuoti vaikystės ideologijas ir vėraujančius vaizdinius įvairiose sovietinio gyvenimo sferose, pradedant pedagogika, baigiant kinu. Aktualu tai, kad autorė septinto dešimtmečio pradžioje taip pat fiksuoja pedagogikos ir vaiko suvokimo permainas¹². Itin svarbi šiam tyrimui ir 2015 m. išleista kolektyvinė monografija «Острова утопии: социальное и педагогическое

⁷ LEU biblioteka. Informacija apie leidinį, [prieiga internetu], in: <<http://www.pedagogika.leu.lt/index.php/Pedagogika>>, [2016-12-12].

⁸ Prijaukintos kasdienybės, 2007; D. Marcinkevičienė, 2008, p. 53–61; D. Marcinkevičienė, 2008, p. 31–40. Panaši perspektyva būdinga ir lyčių klausimus sovietmečiu tyrinėjančiai užsienio istoriografijai: žr. *Gender Politics and Everyday Life*, 2009; *Gender, Equality and Difference*, 2007.

⁹ A. Juodaitytė, 2003, p. 9, 173.

¹⁰ A. Trimakienė, 2007, p. 46.

¹¹ R. Godoń, P. Jucevičienė, Z. Kodelja, 2004, p. 563–565.

¹² C. Kelly, 2008.

проектирование послевоенной школы (1940–1980-е)», kurioje kalbama apie kiek kitokias sovietinio švietimo ir pedagogikos išraiškas, kurios egzistavo greta oficialiai deklaruojamų priėgų. Tekstų autoriai tokių edukacinių iniciatyvų sūku-riuose analizuoja ir mums aktualų vaiko pedagogikoje leitmotyvą¹³. Kitas minėtinas darbas yra Margaret Elizabeth Peacock disertacija, kurioje autorė analizuoja vaiko įvaizdžius Šaltojo karo metais Sovietų Sąjungoje ir kaip šie vaizdiniai panaudojami politiniais ir ideologiniais tikslais „kariaujant“ su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Nors šio darbo chronologinės ribos apima tyrinėjamą visuomenę tik iki 1964 m., jis mums aktualus kaip išryškinantis vaikystės sampratos poslinkius septinto dešimtmečio pradžioje¹⁴.

Šaltiniai. Vaikystės vaizdiniui ir jo poslinkiams Lietuvos sovietiniame viešajame pedagoginiame diskurse atskleisti naudojamos naujos pedagogų psichologų profesionalų kartos¹⁵, pradėjusios aktyviausiai reikštis 1962 m., rekomendaciniais ir analitiniais straipsniais, publikuotais populiariojoje periodikoje: laikraštyje „Tarybinis mokytojas“, žurnaluose „Tarybinė moteris“, „Tarybinė mokykla“, „Šeima“ ar

¹³ И. Кукулина, М. Майофис, П. Сафронов, 2015.

¹⁴ M. E. Peacock, 2008.

¹⁵ Galime pažymėti, kad 1959–1962 m. atsiranda nauja pedagogikos-psichologijos mokslininkų karta, kuri pradeda savarankišką tiriamąjį ir mokslinį darbą, o Sovietų Sąjungos Psichologų draugijos organizuojamos konferencijos leidžia Lietuvos pedagogams-psichologams įsitraukti į visos Sovietų Sąjungos tyrimus. Šie jaunieji profesionalai – tai jau sovietinės Lietuvos mokymo institucijose išugdyta sovietinės pedagoginės praktikos ir teorijos temas analizuojantys autoriai, kurie mokslinėje ir populiariojoje literatūroje formuoja vaiko / vaikystės apibrėžtis. Žiūrėti straipsnio poskyrį „1. Lietuviškosios pedagogikos raidos tendencijos ir vaiko sampratos kaitos užuomazgos“.

labiau mokslinio pobūdžio periodikoje – „Pedagogika ir psichologija“ bei autorinėse monografijose. Verta pažymėti, kad pasirinkti visi populiariausi vėlyvojo sovietmečio Lietuvoje leidžiami periodiniai spaudos leidiniai (plačiausiai tiražuojami), kuriuose atsispindi pedagoginės minties raida ir galime rasti platų spektrą pedagoginių rekomendacijų suaugusiesiems. Kitas svarbus šaltinių atrankos ypatumas – leidiniai nepertraukiamai ėjo didžiąją dalį sovietinio laikotarpio Lietuvoje. Tai leido aiškiau pamatyti pedagoginės minties ir vaiko sampratos slinktis sovietinio laikotarpio Lietuvoje. Aptariant mokslinio pobūdžio leidinius, reikėtų akcentuoti, kad pastarieji darbai pasirinkti siekiant išgryninti pagrindines pedagogines tendencijas, kurios populiariojoje rekomendacinėje literatūroje gali būti perdėm supaprastintos. Todėl ši šaltinių grupė traktuojama kaip pagalbinė, siekiant patikrinti / įrodyti esamas vaiko sampratos ir jos reprezentacijos tendencijas.

1. Lietuviškosios pedagogikos raidos tendencijos ir vaiko sampratos kaitos užuomazgos

Chruščiovinio laikotarpio pabaigoje sovietinė švietimo sistema iš esmės išgyveno tam tikrą švietimo ir ugdymo sistemos pertvarkymą, kurio metu buvo siekiama taip perkurti švietimo sistemos gaires, kad daugiau dėmesio būtų telkiama į pragmatiškesnę – spartaus visuomenės vystymosi poreikius atliepiančią – ugdymą. Tačiau verta pažymėti, kad pedagoginės minties ir vaiko sampratos kaita sovietinėje Rusijoje prasidėjo kur kas anksčiau – penkto dešimtmečio pabaigoje. Šie pokyčiai iš esmės apėmė požiūrio į vaikų auklėjimą, ugdymą ir paties vaiko suvokimo kaitą.

Pradedama kalbėti apie į vaiką orientuotą pedagogiką – kad vaikas reikalauja pažinimo, supratimo, perpratimo ir individualių auklėjimo metodų taikymo. Tokios idėjos sovietinėje Rusijoje kyla kaip tam tikra alternatyva vyraujančiai pedagogikai, daugiausia orientuotai į totalų vaiko paklusimą ir jo drausminimą bei auklėtojo autoriteto demonstravimą. Tokia prieiga nesugebėjo pažaboti vaikų atsilikimo, antramečiavimo, nusikalstamumo ir vaikų apleidimo, ypač išryškėjusio pokario metais. Tačiau istorikė Maria Majofis tokių pokyčių manifestaciją plačiau auditorijai datuoja būtent šešto dešimtmečio pabaigą–septinto dešimtmečio pradžia¹⁶. Be jokios abejonės, tokie pedagoginės minties pokyčiai atliepė ir bendrąsias Sovietų Sąjungos politikos ir socialinių procesų „atšilimo“ tendencijas po Stalino mirties, kai buvo reabilituota daugelis iki tol draustų socialinių, humanitarinių ar tikslųjų mokslų sričių (sociologija, statistika, kibernetika, socialinė psichologija ir kt.) tyrinėjimų¹⁷. Todėl nestebina ir tai, kad viešajame pedagoginiame diskurse kaip tik šešto dešimtmečio antroje pusėje imta reikalauti diegti permainas iš naujo „įdarbinant“ pedagogus, sociologus, psichologus, ieškoti problemos sprendimų reformuojant prieigą prie paties auklėjimo proceso¹⁸. Oficialiai buvo deklaruojama, kad reikia visą edukacinę sistemą paversti kuo pragmatiškesne ir orientuota į socializmo kūrimą, kurį būtų galima pasiekti, jei būtų išugdyta universalai, darbininkiškai orientuota ir atsidačiusi komunistiniams idealams asmenybė. Įdomu, kad M. Majofis visą šį permainų

laikotarpį pavadina „šešiasdešimtųjų utopija“ – tai reiškia, kad pedagogika pradeda suprasti savo ribotumą ir nubrėžia naujas vaikų sampratos gaires, pagal kurias atsiranda naujasis kolektyvas, kuris skiriasi nuo Makarenkos, Gorkio ar Dzeržinskio kolektyvų. Naujasis kolektyvas paremtas utopine integracija ir niekas negali būti išvartytas ar nenaudingas kolektyvui, visi gali prisidėti prie visuotinio gėrio ir privalo susirasti savo vietą po saule. Priešingai sovietinės pedagogikos klasikų kolektyvo sampratai, naujajame kolektyviniame darinyje turėjo nebelikti vaikų niveliacijos formuojant sėkmingai dirbantį kolektyvą, o labiau orientuojamasi į skirtingumo / individualumo puoselėjimą ir jo pritaikymą tvirtam heterogeniškam kolektyvui kurti¹⁹. Kaip matysime vėliau, toks naujas vaiko suvokimas paskatina atitinkamus integravimo metodus, kurie iš naujo apibrėžia „normalaus / nenormalaus“ vaiko sampratą ir aiškiai deklaruoja „individualios prieigos“ būtinumą, kuriant visavertį kolektyvą.

Visgi, kalbant apie sovietinės Lietuvos padėtį, verta pažymėti, kad tokios gana modernaus pobūdžio autorinės pedagoginės idėjos sovietinėje Lietuvoje pradėjo rasti kiek vėliau²⁰. Visų pirma dėl to, kad Lietuvos švietimo sistema ir pedagogika pirmaisiais okupacijos dešimtmečiais iš esmės turėjo pereiti sovietizavimą ir buvo labiau užsiėmusios pačios švietimo sistemos restruktūrizavimu – vienas disciplinas pakeičiant kitomis, labiau tinkančiomis jaunosios kartos indoktrinacijai, iš esmės performuojant mokymo ir auklėjimo tradicijas²¹. Todėl apie aktyvų ir savarankišką

¹⁶ M. Майофис, 2015, p. 35–105.

¹⁷ Daugiau apie mokslo sričių padėtį Sovietų Sąjungoje žr. L. R. Graham, 1993.

¹⁸ M. E. Peacock, 2008, p. 90–91.

¹⁹ M. Майофис, 2015, p. 90, 105–106.

²⁰ Lyginant su M. Majofis tokių pokyčių užuomazgomis Sovietinėje Rusijoje penkto dešimtmečio pabaigoje. Žr. M. Майофис, 2015, p. 105–106.

²¹ V. Kašauskienė, 2002, p. 289–299.

originalių sovietinės pedagogikos teorijų produkavimą galime pradėti kalbėti nuo septinto dešimtmečio pradžios.

Būtent šiuo metu užauga ir subręsta jau sovietmečiu išugdytų pedagogų karta, kuri sparčiai vežasi kitus Sovietų Sąjungos specialistus formuluojant pedagoginę mintį ir teoriją. Lietuvos pedagogų rengimo institucijose šešto dešimtmečio pabaigoje–septinto dešimtmečio pradžioje pradedamos aktyviai ruošti ir ginti su vaikų pedagoginiu auklėjimu ir paveikumu susijusios disertacijos²². Atsiranda nauja, jau sovietinėse institucijose išauklėta pedagogų karta. Simboliškai tokį poslinkį sovietmečio Lietuvos pedagogikoje žymi ir 1962 m. pradedamas leisti žurnalas „Pedagogika ir psichologija“, kuris įprasmina pedagogikos kaip teorinio auklėjimo pamato išitvirtinimą ir legitimumą sovietinėje Lietuvoje. Kaip pamatysime, šiame straipsnyje analizuojamu laikotarpiu pedagoginė psichologija itin aktyviai išitraukia į auklėjimo sistemos, vaiko socializacijos ir jo vaidmenų apibrėžimo tobulinimą viešajame diskurse ir išgyvena savotišką „aukso amžių“. Autoriai pradeda brėžti aiškias gaires tiek pedagogams, tiek tėvams, kaip reikia suvokti, koks yra „naujosios kartos“ vaikas, kokie jo poreikiai ir kokias pareigas ir funkcijas jis privalo atlikti²³.

Toks Lietuvos pedagogų produktyvumas siejasi ir su iš Sovietų Rusijos atėnančiomis moderniomis pedagoginėmis

idėjomis. Kaip teigia istorikė, literatūrologė Catriona Kelly, būtent šiuo laikotarpiu Sovietų Rusijoje pradedama iš esmės permąstyti švietimo sistema ir auklėjimo praktikų metodai, grįsti nekvestionuojamu pedagogų autoritetu / kontrole ir vaiko paklusimo santykiais. Ieškoma naujų, paveikesnių būdų ugdyti „naująją žmogų“ ir pradedama kelti klausimą „ne kaip mokyti“, bet „kaip vaikas mokosi“²⁴. Čia galime įžvelgti ir dalinį grįžimą prie sovietinės pedagogijos idėjų, kai konkretaus vaiko giluminis pažinimas buvo šio mokslo šerdis²⁵. Įdomu ir tai, jog Lietuvoje, kur tarpukariu buvo išplitusios tautinės mokyklos idėjos ir švietimo sistema nukreipta į vakarietišką ugdymo modelį, greta buvo plėtojamos kiek kitokios pedagoginės idėjos – buvo pradėta domėtis „naujosios mokyklos“ idėjomis, kurios taip pat buvo paremtos pedocentrizmu²⁶. Tad dalinis tokių idėjų grąžinimas nebuvo visiškai naujas Lietuvos pedagoginės teorijos istorijoje, nors ir naudojamas kitokiems ugdymo tikslams pasiekti.

Taigi autorinės vietinės pedagogikos populiarėjimas Lietuvoje, paremtas pirmiau išvardytomis idėjomis, aktyviai plaukiančiomis iš Rusijos mokslo centrų, itin aiškiai pasireiškė ne vien profesionaliojoje literatūroje, bet ir plačiai skaitomoje to

²² A. Jacikevičius, „Psichologijos mokslo raida Tarybų Lietuvoje“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Pedagogika ir psichologija*, 1967, t. 9, p. 12–14.

²³ Ryškiausi laikotarpio pedagogai, psichologai, sociologai, kurie formuoja vaiko / vaikystės apibrėžtis viešajame diskurse: L. Jovaiša, J. Laužikas, V. Rajekas, J. Bitinas, M. Garbačiauskienė, A. Jacikevičius, A. Poškienė, S. Kregždė, B. Stonys, J. Vaitkevičius ir kiti straipsnyje nagrinėjami autoriai.

²⁴ C. Kelly, 2008, p. 146–150.

²⁵ Plačiau apie pedagogijos raidą Sovietų Sąjungoje žr. E. Minkova, 2012, p. 83–98; Sh. Fitzpatrick, 1979, p. 139–144.

²⁶ Tokias idėjas dar tarpukario Lietuvoje pristatė S. J. Vabalas-Gudaitis, kuris laikomas eksperimentinės psichologijos pradininku Lietuvoje. Žr. S. Montvilaitė, 2000, p. 118–126. Verta pažymėti, kad jo idėjomis buvo remiamasi ir vėlyvojo sovietmečio pedagoginėje mintyje. Žr. A. Jacikevičius, „Psichologijos mokslo raida Tarybų Lietuvoje“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Pedagogika ir psichologija*, 1967, t. 9, p. 6–7.

meto periodikoje. Pavyzdžiui, galime pasakyti, kad suaktyvėja ir rekomendacinio turinio, mokomųjų straipsnių tėvams leidyba. Štai žurnale „Tarybinė moteris“ vis dažniau publikuojami patarimai mamoms kaip auklėti vaikus, kaip spręsti vienus ar kitus klausimus, susijusius su jų gerove. Dar šeštojo dešimtmečio pabaigoje galime matyti, jog moterys siųsdavo laiškus į redakciją su prašymais, kad būtų dažniau aptariami vaikų auklėjimo ir ugdymo klausimai. Viena motina rašo: „Ar mūsų moterų žurnalas neskirtų dažniau keletą skiltelių pedagoginėms temoms, neparašintų mamų ir mokytojų mums dažniau parašyti?“²⁷ Nors tokie laišukai ir galėtų liudyti tokio tipo publikacijų poreikį kylant iš visuomenės (tačiau jų pasitaiko vos vienas kitas), ši citata pasirinkta kaip rodanti vietinių Lietuvos pedagogų tekstų nebuvimą populiariojoje spaudoje. Iki 1959 m. „Tarybinėje moteryje“ daugiausia publikuojami Rusijos autorių verstiniai tekstai – K. Ušinsko arba A. Makarenkos pedagogika paremti žurnalistų patarimai arba pačių tekstų autorių vertimai vaikų auklėjimo klausimais, vaikų higienos ir fiziologines problemas aptariantys straipsniai. Greta tokių per visą sovietinį laikotarpį galima aptikti ir literatūrinio meninio pobūdžio pamokomųjų istorijų „iš kasdienio“ gyvenimo (apsakymai, etiudai ir pan.)²⁸. Tačiau

²⁷ Skaitytojos laiškas žurnalo „Tarybinė moteris“ redakcijai, 1966-05-28, LLMA, f. 83, ap. 1, b. 78, l. 131.

²⁸ Apžvelgti 1953–1959 m. žurnalo „Tarybinė moteris“ numeriai. Verta pažymėti, kad retkarčiais pasitaiko kelių lietuvių pedagogikos autorių darbų, pavyzdžiui, A. Gučo ar E. Levinienės tekstų. Tačiau turinio prasme vyrauja straipsniai, kurie analizuoja elementarius vaikų fizinius poreikius, sveikatą ar yra didaktinio meninio tipo literatūriniai etiudai. Pavyzdžiui: „Vaikų dizinterija“, in: *Tarybinė moteris*, 1954, Nr. 5; „Apie vaikų judesių kultūrą“, in: *Tarybinė moteris*, 1954, Nr. 5; „Apsisaugojimas nuo rachito“, in: *Tarybinė mo-*

teris, 1955, Nr. 1; apsakymai: M. Sluckis, „Auklėtoja išvažiuoja“, in: *Tarybinė moteris*, 1954, Nr. 5; „Pirmas kūdikis“, in: *Tarybinė moteris*, 1955, Nr. 4.

nuo šešto dešimtmečio pabaigos–septinto dešimtmečio pradžios matyti, kad žurnalas „Tarybinė moteris“ pradeda publikuoti psichologizuotos pedagoginės pakraipos lietuvių mokslininkų straipsnius, kurie apima platų auklėjimo, vaiko gerovės, tėvų, pedagogų ir vaikų santykio klausimų spektrą²⁹. Tokios pat pakraipos profesionalų pedagogų rekomendaciniai straipsniai būdingi ir profesinei, pedagogams skirtai literatūrai. Štai jau nuo septinto dešimtmečio pradžios atsiranda straipsnių, kuriuose skatinama atsigręžti į psichologijos mokslo atradimus ir daugiau dėmesio kreipti į vaiko poreikius ir reakcijas³⁰.

Kitas lūžinis momentas, kuris suteikia naują postūmį vaiko percepcijos diskurso pokyčiams, tai 1970 m. pradamas leisti žurnalas „Šeima“, kuriame didžioji dalis straipsnių yra labai konkrečios rekomendacijos tėvams, apimančios įvairaus amžiaus tarpinių vaikus. Kaip pamatysime, pedagogikos specialistai – A. Paurienė, A. Poškienė, A. Suslavičius, E. Rotomskienė, R. Giedrienė ir kiti – aiškiai išskiria esminius vaiko kaip subjekto ypatumus, nevengiama pabrėžti individualizuotos prieigos ir labai aiškių vaikui priskiriamų bruožų ir funkcijų. Žurnaluose aiškiai išskiriami vaiko elgesio modeliai atitinka-

teris, 1955, Nr. 1; apsakymai: M. Sluckis, „Auklėtoja išvažiuoja“, in: *Tarybinė moteris*, 1954, Nr. 5; „Pirmas kūdikis“, in: *Tarybinė moteris*, 1955, Nr. 4.

²⁹ L. Jovaiša, „Ar padėti vaikui mokytis“, in: *Tarybinė moteris*, 1959, Nr. 4, p. 13–15; S. Kregždė, „Temperamentas ir auklėjimas“, in: *Tarybinė moteris*, 1964, Nr. 9, p. 12.

³⁰ Z. Bajoriūnas, „Kodėl jie sunkiai auklėjami“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1964, Nr. 9, p. 3; J. Laužikas, „Svarbesnieji mokinių individualybės pažinimo klausimai“, in: *Mokinių pažinimas ir mokymo diferencijavimas pradinėse klasėse*, 1965; B. Stonys, „Apie vaikų darbo planavimo psichologinius ypatumus“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Pedagogika ir psichologija*, 1966, t. 4, p. 79–84.

mose auklėjimo institucijose: šeimoje, mokykloje, pionierių ar komjaunimo organizacijose³¹. Kitaip tariant, matyti, kad į viešąjį diskursą įtraukiama profesionalioji pedagogika, kuri turėjo iš esmės pakeisti tėvų ir pačių mokytojų vaiko sampratą.

Kita vertus, tokia modernių pedagoginių straipsnių banga iki galo neišstumia tradicinės sovietinės pedagogikos, todėl galime nuolat matyti perspausdinamus A. Suchomlinskio, A. Makarenkos, K. Ušinskio, N. Krupskajos ar kitų sovietinės pedagogikos klasikų tekstus. Aptinkama ir parodomojo didaktinio pobūdžio literatūrinių provincijos mokyklų pedagogų etiudų, kaip Marytė ar Petriukas neklauso mokytojų ir tėvų ir kaip galiausiai griežta ranka padeda jiems pasukti į teisingą kelią. Tačiau nesunku pastebėti ir bendrąsias modernėjančios pedagogikos tendencijas, ir Lietuvos pedagogų nuoseklią integraciją į visos Sovietų Sąjungos pedagoginį diskursą, kuris bando permąstyti pedagogikos ir psichologijos mokslų vaidmenį suvokiant ir socializuojant vaiką.

2. Naujoji psichologizuoto vaiko samprata

Kaip galėjome matyti, pedagogikos ir pedagoginės psichologijos mokslo profesionalizacija suaktyvina temų, skirtų vaikams ir jų aplinkai analizuoti, atsiradimą viešajame diskurse. Kad toliau galėtume išanalizuoti, kokios vaiko suvokimo sampratos atsiskleidžia, pirmiausia išsiaiškinsime, kaip šio laikotarpio pedagoginėje mintyje apibrėžiamas vaikas.

Vėlyvojo sovietmečio pedagoginėje psichologijoje, apibrėžiant vaiką, amžiaus

tarpsnių koncepcija yra dominuojanti. Vaikas įvardijamas kaip žmogus, kuris privalo pereiti tam tikras fizinio ir psichologinio vystymosi stadijas, kad galėtų patekti į suaugusiųjų pasaulį. Buvo plėtojama mintis, kad konkrečiu amžiaus tarpsniu vaikas gali apdoroti ir įsisavinti tam tikro turinio informaciją, todėl tiek tėvai, tiek pedagogai yra skatinami, auklėdami ir mokydami vaiką, į tai atsižvelgti. Vaikas suvokiamas kaip kintantis, nuolat besikeičianti ir sąmoningėjanti būtybė. Aiškiai išskiriami amžiaus tarpsniai, apibrėžiantys vaiko gyvenimo laikotarpį nuo pat kūdikystės iki pilnametystės³². Tai iš esmės reiškia, kad sovietiniame pedagoginiame diskurse vaikystės laikotarpis yra aiškiai įspraudžiamas į konkrečius amžiaus rėmus (0–18 m.), tačiau apmąstomos ir tam tikros išlygos, pavyzdžiui, paauglystė traktuojama dvejopai – kaip tarpinis etapas tarp vaikystės ir suaugystės arba kartais tiesiog priskiriama brandžiajam vaikystės etapui³³. Todėl pedagoginiuose straipsniuose vaikas vaizduojamas kaip sudėtingas raidos stadijas išgyvenantis asmuo, kuris reikalauja didelio atidumo, pasiruošimo, išmanymo ir kantrybės, o pedagogai ir tėvai, perpratę konkrečiam amžiaus laikotarpiui būdingą vaikų elgesio specifiką, gali prognozuoti jų elgesį ir numatyti atitinkamas auklėjimo strategijas³⁴. Pavyzdžiui, matyti, kad rekomendacinėje literatūroje bandoma išsąmoninti tėvus, jog mušti vaiką yra „auklėjimo atgyvena“ ir galima atrasti gerokai efektyvesnių vaiko drausminimo ir auklėjimo priemonių. Argumentuojama ir

³² A. Poškienė, „Amžiaus tarpsniai“, in: *Šeima*, 1970, Nr. 2, p. 10.

³³ Č. Grizickas, „Sudėtingas amžius paauglystė“, 1975, Nr. 1, p. 7–9.

³⁴ A. Poškienė, „Amžiaus tarpsniai“, in: *Šeima*, 1970, Nr. 2, p. 11–13.

³¹ A. Paurienė, „Vaikų prisirišimas“, in: *Šeima*, 1970, Nr. 1, p. 10–11; A. Poškienė, „Amžiaus tarpsniai“, in: *Šeima*, 1970, Nr. 2, p. 10–13.

tu, kad tokia radikali drausminimo priemonė stipriai išbalansuoja vaiko psichiką ir veikia traumuojančiai³⁵. Kitaip tariant, pedagogikos psichologija pradeda siūlyti sofistifikuotesnės prieigos prie vaiko galimybę, konstatuojama, kad vaikas yra sąmoninga ir jautri būtybė, todėl jį pažinti yra svarbiausias koordinuoto auklėjimo uždavinys.

Svarbu pažymėti ir tai, jog tokioje literatūroje bent iš dalies bandoma ugdymo įtaką perkelti nuo nekvestionuojamo suaugusiojo drausminančio autoriteto prie į vaiko poreikius orientuotos prieigos. Todėl, kaip teigia C. Kelly, šiuo laikotarpiu pamažu ir tyliai buvo bandoma grįžti prie Levo Vygockio teorijų, kad vaikas geriau įsisavina informaciją ir žinias, jei nuolat palaikomas jo susidomėjimas. Bandoma atsikratyti nuostatos, kad vaikas tėra auklėjimo objektas, ir siekiama įrodyti, kad jis įgalus ne tik būti keičiamas, bet ir pats sąmoningai keistis, kai yra susidomėjęs, jaučia atitinkamą kolektyvo (suaugusiųjų ar vaikų) įtaką (auklėjimą)³⁶. Nors tokie pasvarstymai buvo labiau fragmentiško tipo, visgi jie davė tam tikrą postūmį naujam vaiko kaip subjekto supratimui atsirasti. Todėl periodikoje, skirtoje pedagogams ir tėvams, galime pastebėti, kad vis dažniau argumentuojamas individualus priėjimas prie vaiko, jo charakterio bruožų, emocinės dinamikos pažinimas. Bandoma atsitraukti nuo nuostatos, kad visi vaikai šeimoje ar mokykloje yra vienodi ir visiems galima taikyti tuos pačius auklėjimo metodus. Pedagoginės psichologijos straipsniuose galime matyti, kad pradėdama kalbėti apie vaiko asmenybės psichologiją ir jos paži-

nimą. Skatinama pažinti „<...> asmenybės psichinių procesų lygį, vaiko asmenybės kryptingumą, pasireiškiantį jo poreikiais, interesais. <...> asmenybės veiklos stilių – temperamentą, charakterį, <...> asmenybės valdymo sistemą – tai, kas ir koku lygiu užtikrina asmenybės savireguliaciją, savikontrolę“³⁷. Psichologija leidžia pedagogikai pripažinti vaiko individualybės ir subjektyvumo egzistavimą. Bent jau teoriniame pedagoginės psichologijos diskurse galime aiškiai matyti, kad vaikas, nors ir tebėra neatskiriama kolektyvo dalis, pasižymi unikaliomis individualiomis savybėmis, kurias tėvams ir pedagogui privalu puoselėti. Psichologiškai pažintas ir perprastas vaikas taip pat traktuojamas kaip pirmasis žingsnis arba savotiškas raktas, kuris leidžia pažinti esamą vaiko santykį su aplinka³⁸. Tokį giluminį vaiko pažinimą geriausiai iliustruoja vėlyvuuoju sovietmečiu itin paplitusios mokinių charakteristikos („individualybės veidrodis“), kuriose surenkama kuo išsamesnė informacija apie vaiką³⁹. Ši „anamnezė“ apima ir vaiko fizinį išsivystymą, vaikystės vystymosi etapus, būdo bruožus ar santykius su kitais⁴⁰.

Toks poreikio pažinti vaiką padidėjimas leidžia žengti dar vieną žingsnį pedagoginėje psichologijoje, kai vaikas teoriškai vis dažniau įvardijamas kaip auklėjimo subjektas, aktyviai ir sąmoningai dalyvaujantis ugdymo, socializacijos procesuose. Tokio požiūrio atsiradimą geriausiai iliustruoja 1964 m. laikraštys „Tarybinis mokytojas“ publikuotas straipsnis, kurio

³⁵ A. Suslavičius, „Ar galima mušti vaikus?“, in: *Šeima*, 1972, Nr. 1, p. 27–28.

³⁶ Ten pat, p. 150.

³⁷ P. Čekanavičius, „Mokinio modelis“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1973, Nr. 26, p. 8.

³⁸ S. Kregždė, „Visapusiškai ir giliai pažinkime mokinius“, in: *Tarybinė mokykla*, 1966, Nr. 5, p. 1–2.

³⁹ J. Laužikas, „Mokinių charakteristikos“, in: *Tarybinė mokykla*, 1969, Nr. 6, p. 32.

⁴⁰ Ten pat, p. 29–32.

pavadinimas – „Įveikti „bevaikę“ pedagogiką“ – suponuoja mintį apie slinktis sovietinės pedagogikos teorijoje septinto dešimtmečio pradžioje. Šį straipsnį parašė vienas garsiausių Lietuvos pedagogų, Juozas Vaitkevičius, kuris anuomet atstovavo Sankt Peterburgo A. Gerceno pedagoginio instituto mokslinei mokyklai, puoselėjanti antropocentrinę, socialinę kultūrinę pedagogiką⁴¹. Straipsnyje deklaruojama, kad ateities pedagogika be psichologijos mokslo išvalgų nebus pajėgi žengti į priekį. Negana to, teigiama, kad, vadovaujantis būtent šia psichologine prieiga, „tyrimų centru imamams mokiniams, kaip svarbiausias pedagoginio proceso faktorius“⁴². Kitaip tariant, pradedama kalbėti apie tai, kad vaiko psichologinis pažinimas, išsiaiškinimas, kaip jis protauja, kas jį motyvuoja, gali padėti suaktyvinti patį vaiko dalyvavimą mokymo / ugdymo procese. Atsižvelgiant į autoriaus akademinės minties preferencijas, nesunku suprasti, kad skaitytojams bandoma parodyti, jog vaikas ir suaugusysis yra vienodai svarbūs ugdymo procese, bandoma paneigti anksčiau sovietinei pedagogikai būdingą vaiko objektyvizavimo, ar vaiko kaip „tabula rasa“ sampratą, pagrįstą. Taip pat verta pažymėti, kad psichologijos mokslo integravimas į pedagogiką ir jos pagalbinė funkcija vis stipriau pabrėžiama viso mūsų tyrimo laikotarpiu⁴³.

⁴¹ A. Juodaitytė, p. 146.

⁴² J. Vaitkevičius, „Įveikti bevaikę pedagogiką“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1964, Nr. 55, p. 3.

⁴³ Pedagoginė psichologija iš teorinės prieigos šiuo laikotarpiu pereina į aktyvų eksperimentinį-empirinį lauką, kuris rodo mokslinės veiklos savarankiškumo plėtojimąsi Lietuvoje. Psichologiniai-pedagoginiai eksperimentai tiriant mokinius ir jų kolektyvus yra mokslinė pedagogikos kasdienybė. G. Navaitis, „Socialinė-psichologinė mokinių kolektyvo struktūra ir jos to-

Saviauklos koncepcija sovietinėje pedagogikoje dar labiau išryškina siekį permąstyti ir dekonstruoti pasyvaus vaiko vaizdinį. Kaip apibrėžia gydytojas psichiatras, psichoterapijos pradininkas Lietuvoje Aleksandras Alekseičikas, kuris daug dėmesio skyrė vaikų ir jaunimo auklėjimo psichologiniam aspektui, saviaukla yra poveikis iš vidaus. Autorius kalba apie būtinybę jaunuoliui pažinti save, žinoti geriausias ir blogiausias asmenybės savybes ar keistinus būdo, asmenybės bruožus. Tada galima mokytis naudoti konkrečius saviauklos būdus: kritiką ir savikritiką, savęs privertimą ir susivaldymą, savęs įtikinimą ir t. t.⁴⁴ Taigi pradedama kalbėti apie tam tikrus galimus savireguliacijos mechanizmus, o tai suponuoja, kad jaunas žmogus, vaikas yra įgalus pats priimti savęs ugdymo procesą ir yra aktyvi auklėjimo proceso dalis⁴⁵.

Matyti, kad į vaiką atsižvelgiama kaip į individualybę, taip pat kad atsiranda modernus požiūris į mažiausiąjį sovietinės visuomenės narį – jis suprantamas kaip kompleksinė, savarankiška, aktyviai auklėjimo procese dalyvaujanti asmenybė. Tačiau verta pažvelgti į modernėjančią pedagogiką ir kitu aspektu. Pedagoginės psichologijos ekspertų tekstuose toks psichologizuotas ir pažintas vaikas neretai siejamas su lengvesniais paveikais ir ugdymo būdais. Galima lengviau numatyti auklėjimo, bendravimo strategijas ar racionaliai apskaičiuoti, kiek ir kokių priemonių reikėtų pakeisti nepageidaujamus asmenybės

bulinimas“, in: *Tarybinė mokykla*, Nr. 1, 1980, p. 15–17; A. Penkauskas, M. Garbačiauskienė, „Psichologai – pedagogams“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1980, Nr. 87, p. 2.

⁴⁴ A. Alekseičikas, *Keletas jaunimo psichologijos problemų*, 1972, p. 26–30.

⁴⁵ V. Spurga, „Apie vaikų saviauklą“, in: *Šeima*, 1972, Nr. 3, p. 13–15.

bruožus, „pakoreguoti jo charakterį“ ar įpročius⁴⁶. Kaip teigia sociologas, pedagogikos tyrinėtojas Gediminas Merkys, analizuodamas sovietmečio pedagogines disertacijas, pagrindinė pedagogikos tyrimų sritis šiuo laikotarpiu – tai poveikio pedagogika⁴⁷. Tai reiškia, jog psichologijos mokslo atradimai pačių pedagogų neretai traktuojami kaip geriausia priemonė „sukurti“ tobulą sovietinės visuomenės narį. Vis dėlto, nors vaikui suteikiama subjekto bruožų, vis dar galime matyti, kad svarbiausia santykių kūrimo ir palaikymo figūra yra suaugęs žmogus, kuris reguliuoja „atrastą“ vaiko kitioniškumą.

Psichologijos ir pedagogikos mokslo naujovės atvėrė kelią patraukliau pateikti ideologinį turinį. Štai 1966 m. žurnale „Tarybinis mokytojas“ tais pačiais metais pedagogo disertaciją apgynusio pedagogikos mokslininko Bronislovo Bitino straipsnis, kuriame autorius dėsto individualios priemonės pranašumus, siekiant perauklėti religingus vaikus. Autorius aiškiai išskiria, kad svarbiausia yra nustatyti tas individualias religingų mokinių savybes, į kurias itin svarbu atsižvelgti, parenkant pedagoginio poveikio priemones⁴⁸. Kaip minėjome, čia taip pat skatinama išsiaiškinti vaiko psichinę būseną, kokią vietą jis užima klasės kolektyve ir pan. Gerai išanalizavus individualų vaiką galima numatyti, kokias poveikio priemones taikyti. Štai psychologė Apolonija Poškienė 1970 m. žurnalo „Šei-

ma“ numeryje atkreipia skaitytojų dėmesį į amžiaus tarpinių psichologijos ypatumus ir vaiko gebėjimą tam tikrame amžiuje įsisavinti informaciją: „Nepaisant, kad ikimokyklinis amžius palankesnis gerumui, jautrumui, meilei tėvams, mandagumui ugdyti, keliame tikslą formuoti internacionalinius, tarybinio patriotizmo jausmus ir bruožus, kai tuo tarpu šiems sudėtingiems aukštesniems žmogaus jausmas formuoti dar nėra vidinių prielaidų. Jiems ugdyti palankesnis mokyklinis amžius.“⁴⁹ Taigi aiškiai išdėstoma, kad, norint pasiekti „rezultatyvumo“ ideologinio auklėjimo srityje, verta atsižvelgti į vaiko įsisavinimo ir supratimo lygį.

Galėtume teigti, kad socialinės psichologijos įtaka sovietinei pedagogikai išties leido „perkurti“ tradicinės pedagogikos žvilgsnį į vaiką ir įtvirtinti tiems laikams gana inovatyvius įrankius, padedančius greičiau ir produktyviau paveikti / išauklėti vaiką. Taigi galėtume kalbėti apie tam tikras modernybės apraiškas psichologijos mokslo arenoje, taip pat galime matyti, kad tokios palyginti naujos psichologinės idėjos buvo pasitelkiamos auklėjant vaiką pagal ano meto ideologines normas. Nors pedagogika ir pedagoginė psichologija pasiūlė sudėtingesnę ir integresnę vaiko sampratą, pastaroji neišvengiamai buvo naudojama ir siekiant įgyvendinti utopiškus komunistinio auklėjimo tikslus.

3. Praktinis vaiko „pašaukimas“ – kaip *tinkamai* tapti suaugusiuoju

Švietimo sistemos pertvarkos neapsiribojo vien sovietinės pedagogikos permąstymu. Chruščiovo valdymo metu dėl socioeko-

⁴⁶ M. Garbačiauskienė, L. Jovaiša, *Mokymo ir auklėjimo psichologiniai klausimai pamokoje (mokymo priemonė)*, 1975, p. 9; J. Laužikas, *Mokinių pažinimas ir mokymo diferencijavimas*, 1974, p. 56.

⁴⁷ G. Merkys, 2000, p. 30–31.

⁴⁸ B. Bitinas, „Individualus priėjimas, perauklėjant religingus paauglius“, in: *Tarybinė mokykla*, 1966, Nr. 8, p. 27; J. Stankaitis, „Individualus ateistinis darbas“, in: *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 7, p. 45–47.

⁴⁹ A. Poškienė, „Amžiaus tarpiniai“, in: *Šeima*, 1970, Nr. 2, p. 10–11.

nominių sovietinės valstybės sąlygų (spar-
tėjančios industrializacijos, technizacijos
ir urbanizacijos) turėjo būti iš esmės per-
mąstyta ir paties vaiko būsima integracija į
sovietinę visuomenę. Tai atspindėjo ir ko-
munistų partijos leidžiami nutarimai, pa-
vyzdžiui, 1958 m. „Dėl mokyklos ryšio su
gyvenimu stiprinimo“ ar 1966 m. LKP CK
ir Ministrų Tarybos dekretas, kuris atkar-
tojo visos Sovietų Sąjungos švietimo sis-
temos orientyrus, „Dėl darbinio mokymo
vidurinėse bendrojo lavinimo mokyklose
dalinio pakeitimo“, kurie turėjo perkurti
sustabarėjusią švietimo sistemą ir padaryti
ją labiau pritaikomą sovietinės visuome-
nės poreikiams⁵⁰.

1958 m. nutarimas į pirmą planą iš-
kėlė politechninį mokymą, profesinio
orientavimo būtinybę ir mokinių praktinio
darbo svarbą jų ateities išsiliejimui į sovie-
tinę visuomenę. Taigi žinant, jog visa so-
vietinė ideologinė santvarka sugestijavo,
kad pedagoginės psichologijos pagrindi-
nis tikslas – nurodyti gaires, kurios leistų
kuo produktyviau ir greičiau išugdyti so-
vietinės visuomenės standartus atitinkantį
žmogų, moderniosios pedagoginės idėjos
šiuo metu turėjo būti pasitelktos padedant
atrasti vaikui „reikalingiausią“ profesiją
Sovietų Sąjungos tolesniam klestėjimui
užtikrinti.

Istoriografijoje ne kartą aptarta, ko-
kią didelę reikšmę sovietinėje švietimo ir
ugdymo sistemoje turėjo darbo sampra-
tos diegimas, todėl natūralu, kad pirmiau
aptartas švietimo sistemos pertvarkymas
suponavo vaikystės kaip tramplino į su-
augusiųjų pasaulį naratyvo hiperbolizaciją

⁵⁰ K. Žukauskas, *Liaudies švietimo raida Tarybų
Lietuvoje: mokymo priemonė*, 1982, p. 50.

pedagogikoje⁵¹. Todėl toliau apžvelgsime,
kaip specialistų pedagoginėse rekomen-
dacijose profesinio orientavimo, darbinio
auklėjimo klausimais išryškėja pirmiau
išskirta vaikystės samprata ir kokį vaiko
vaizdinį ji sugestijavo.

Pirmasis dalykas, kurį galėtume re-
konstruoti pedagoginės psichologijos li-
teratūroje, – pabrėžiamas vaiko psicho-
loginis pasiruošimas darbui, darbo „pa-
mėgimas“ ir giluminis suvokimas, kodėl
vienokio ar kitokio tipo darbas yra reika-
lingas. Leonas Jovaiša, produktyviausias
profesinio orientavimo literatūros auto-
rius, akcentuoja, kad toks psichologinis
pasiruošimas arba intereso ugdymas, be
jokios abejonės, visų pirma vyksta vaikui
aktyviai dalyvaujant darbinėje veikloje.
Štai vaikas jau nuo mažens „privalo“ padė-
ti namų priežiūros darbuose. Jau 3–4 metų
vaiką reikia mokyti dirbti kasdien, kad šis
suprastų darbo reikšmę. Įdomu ir tai, kad
net šeimos gerovė tokioje literatūroje pro-
jektuojama atsižvelgiant į tai, kaip, kur ir
kas dirba namuose, kaip pasidalijami dar-
bai⁵². Vaiko drausminimas čia suvokiamas
kaip būdas, leidžiantis užtikrinti vaiko mo-
tyvacijos dirbti ugdymą.

Vaiko laisvalaikio apibrėžimas taip pat
tampa svarbiu pedagoginės psichologijos
įrankiu, kuris naudojamas diegiant darbo
kultūros ypatybes. Nuolat užsiėmęs ir / ar
dirbantis vaikas yra tobulo auklėjimo sie-
kiamybė, o vaikas, neturintis jokios veik-
los ar „užduočių“, pedagoginėje literatūro-

⁵¹ Darbas traktuojamas kaip tam tikras matas,
kuris nusako sovietinės visuomenės piliečio vertę ir jo
gebėjimą įsijungti į sovietinės visuomenės gyvenimą.
Plačiau apie tai žr. F. O'Dell, D. Lane, 1976, p. 421.

⁵² E. Rotomskienė, „Iki šiol apie tėvelius negalvo-
jau“, in: *Šeima*, 1972, Nr. 1, p. 11–18.

je dažnai „nuklysta“ nusikaltimų keliu⁵³. Čia aiškiai galime rekonstruoti ir sovietinėje ideologijoje paplitusį veltėdžiavimo fenomeną, ir reikiamybę jo išvengti. Dėl šios priežasties vaiko veiklumas ir nuolatinis užimtumas, privalėjimas aktyviai dalyvauti kolektyvinėje veikloje ar dirbti „visuomenei naudingus“ darbus atriboja jį nuo savarankiško, galbūt net ydingo pasaulio pažinimo kelio. Todėl rekomenduotina, kad vaiko dienos režimas būtų suprojektuotas suaugusiųjų darbo dienos pavyzdžiu ir atspindėtų nuolatinį veiklumą ir aktyvumą⁵⁴.

Kitas dalykas, kurį galime pamatyti pedagoginės psichologijos literatūroje, yra gana radikalus požiūris į tai, kokia esminė nuostata dėl darbo turi būti įdiegta vaikui. Viena yra pasiruošimas darbui ir nereflektyvus jo vykdymas, tačiau visai kas kita – kurti vaiko ar jauno žmogaus saviidentifikaciją per darbinę veiklą. Pedagoginės psichologijos atstovas S. Kregždė savo publikuotame pedagogų mokslinės konferencijos pranešime aiškiai konstatuoja, kad įprastinėje pedagoginėje literatūroje paplitęs vaiko profesinio orientavimo būdas, kai pirmiausia ugdoma visapusė komunistinė universali asmenybė, yra atgyvenęs. Profesinis orientavimas įvardijamas kaip esminė asmenybės formuojanti savybė, numatanti asmenybės vystymosi kryptingumą. Čia žengiamas dar vienas žingsnis ir teigiama, kad socializacija pirmiausia skirta išugdyti gerą specialistą, profesionalą⁵⁵. Toks

⁵³ V. Prišmantienė, „Ar tai blogai?“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, Nr. 5, p. 15.

⁵⁴ R. Tidikas, „Socialinis aktyvumas – dorovinio auklėjimo uždavinys“, in: *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 9, p. 5–7.

⁵⁵ S. Kregždė, *Vaiko asmenybės psichologinė būseną socializacijos procese. Individuo socializacija ir šeima: [resp. moksl. konferencijos medžiaga 1972 m. vasario mėn. 2–4 d.]*, 1972, p. 42.

radikalus požiūris, anot autoriaus, yra modernios socialinės psichologijos atradimas. Tokiais metodais siekiama nubrėžti aiškius būsimo profesionalo bruožus, o juos išryškinus gerokai lengviau pastaruosius puoselėti⁵⁶. Taigi galime pastebėti, kad profesinio orientavimo pedagoginėje psichologijoje vaikas suvokiamas kaip tam tikras „projektas“, kurį puoselėjant galima išlukštenti gryniausią „profesinį talentą“.

Ruošiantis suaugusiųjų gyvenimui per profesinę identifikaciją galime matyti pabrėžtiną ekskursą, kai lūkesčiai kiek kitaip projektuojami moteriškosios lyties atstovėms. Apie moters vaizdinius ir realios padėties disonansą sovietinėje visuomenėje ypač daug rašyta lyčių studijų autorių tekstuose, kuriuose svarstoma, kad lyties politika buvo viena iš esminių organizuojant Sovietų Sąjungos sistemą. Konkretūs lytims priskirti vaidmenys sovietinėje sistemoje gyvenantiems žmonėms nubrėždavo labai aiškias galimybes ir tikslus. Moters vaidmuo buvo motinos darbininkės, kuri turėjo užtikrinti naujos komunizmo kūrėjų kartos atsiradimą ir puoselėti šeimos židinį, o savo darbu lygiai taip pat prisidėti prie visuomeninės gerovės kūrimo⁵⁷.

Vis dėlto kiek kitoks leitmotyvas matomas žurnale „Tarybinė moteris“ publikuotose diskusijose ir patarimuose moterims ir pedagogams, kaip ugdyti jaunąsias mergaites ir laikantis kokio sovietinio vertybinio orientyro jas auklėti. Svarbus momentas, kurį galime pastebėti, tai kokybiškai kitokia prieiga prie to, kaip „sukur-

⁵⁶ S. Kregždė didelę sovietinės Lietuvos problemą mano esant tai, kad tik 30 proc. moksleivių teisingai (pabraukta R. G.) pasirenka profesiją. „Tegul jos žino tiesą“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, Nr. 4, p. 7.

⁵⁷ Plačiau apie tai žr. *Gender Politics and Everyday Life*, 2009, p. 11–59;

ti“ tokią moterį, kuri tobulai įgyvendintų visas sovietinės visuomenės jai primetamas aspiracijas. Nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, jog pagrindinis moters uždavinys turi būti „pasiruošimas šeimai ir vaikų auklėjimas“⁵⁸, vis dėlto galime pastebėti, kad motinystės reiškinys taip pat naudojamas kaip svertas nukreipiant jaunuoles į reikalingiausias sovietinei visuomenei specialybes. Kaip rašėme, pedagoginė psichologija tėvams ir pedagogams pristato naujausiomis psichologinėmis ir pedagoginėmis teorijomis grįstus ugdymo ir paveikumo metodus, kurių esmė – paties vaiko supratimas ir dalyvavimas ugdymo procese. Todėl ir sovietinėje ideologijoje vyraujantis moters vaizdinys pedagoginėje psichologijoje pradėdamas pagrįsti aiškinant, kodėl toks moters vaidmuo geriausias ne vien tenkinant visuomenės poreikius, bet objektyviai naudingiausias ir jai pačiai. Todėl motinystė pradėdama reprezentuoti kaip intelektualiai ir *profesionali* veikla, kuriai būtinas rimtas pasiruošimas⁵⁹. Kartais pasitelkiami „medicininiai“ teiginiai, siekiant parodyti moters biologinį pašaukimą, kurį privalu derinti su būsimąja profesija. Štai diskusijoje, publikuotoje moterims skirtame žurnale, galime aptikti tokių teiginių, kad moters „<...> nervų sistemą apibūdina motinystės funkcija“ ir dėl to mergaitė turėtų rinktis sunkių fizinių darbų nereikalaujančią profesiją (pvz., ne statybose), nes tokie darbai griauna jos moteriškumą. Toks argumentas galiausiai panaudojamas mergaites paskatinti stoti į technikumus arba profesines mokyklas –

⁵⁸ „Tegul jos žino tiesą“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, Nr. 4, p. 7–8.

⁵⁹ O. Elijošaitienė, „Mergaitė ir šeima“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, Nr. 5, p. 15.

imtis tokių lengviau su motinyste suderinamų profesijų kaip, pavyzdžiui, apskaitininkės ar pedagogės, nes, anot pedagogų, tada lieka laiko atlikti pirminį darbą – motinystę, bet tuo pat metu prisidėti ir prie sovietinės visuomenės kūrimo⁶⁰. Taigi matyti, jog sovietinių socialinių mokslų atstovai manipuliuoja „patogiausiais argumentais“, kad moterys ir toliau užtikrintų savo reprodukcinę funkciją ir kartu rinktųsi bent iš dalies sovietinės visuomenės gerovę kuriančias profesijas. Svarbu pažymėti, kad šioje profesinio orientavimo perspektyvoje mergaitė vis dar yra objektyvizuojama, o psichologizuotas, kompleksinis mergaitės vaizdinys naudojamas manipuliaciniais tikslais, siekiant įrodyti vos dvi svarbiausias ją įprasminančias socialines funkcijas.

Vis dėlto visame vaikystės, kaip „treniruotės“ ir pasiruošimo suaugusiųjų gyvenimui, kontekste galime įžvelgti sovietinei pedagogikai būdingą paradoksą. Klasikinėje sovietinėje pedagoginėje linijoje nuolat teigiama, kad visi darbai ir visos profesijos yra lygiavertės ir kad kuo geriau vaikas mokysis mokykloje, tuo labiau prisidės prie „tėvynės“ gerovės kūrimo. Vis dėlto pedagoginės psichologijos literatūroje dažnai akcentuojamos labai konkrečios profesijos, į kurias vaikai turi būti orientuoti. Nors vaikui formaliai kalbama apie neribotas profesines ambicijas ir svajones tapti mediku, menininku ar kosmonautu, praktiniuose patarimuose nesunku įžvelgti kiek kitokį naratyvą, kurio esmė – vaiką grąžinti į realybę ir paskatinti rinktis reikalingesnę gamybinę profesiją⁶¹. Vaikui fik-

⁶⁰ M. Lazauskienė, „Pokalbiai apie mergaitės garbę“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1973, Nr. 32, p. 5.

⁶¹ Jovaiša L., *Kaip išsirinkti tinkamą profesiją?* Iš: Gričiuvienė S. (sud.) „Atsisveikinimas su vaikyste“, Vilnius: Mintis, 1976, p. 84–87; Jovaiša L., *Apie profesinį orientavimą mokykloje*, Kaunas: Šviesa, 1968.

tyviai sukuriama beribių galimybių ateitis, kai bandoma puoselėti jo ambicijas, tačiau ilgainiui deklaruojamas aiškus ateities pasirinkimų ribotumas ir vaikas asmeniškai priverstas susidurti su tuo, jog sovietinei realybei ypač būdinga oficialios retorikos ir realių gyvenimiškų praktikų nesuderinamumas.

Taigi pedagoginė psichologija profesinės orientacijos kontekste vaiką suvokia kaip būsimą suaugusįjį, kuris privalo atrasti „praktinį ir naudingą“ sovietinei visuomenei pašaukimą. Pedagoginė psichologija su naujais vaiko pažinimo metodais ir individualia prieiga taip pat sudaro bent jau teorines galimybes sukurti tokias vaiko ambicijas, kad šios neviršytų sovietinės visuomenės poreikių. Todėl galėtume teigti, jog būtent profesinis orientavimas geriausiai atskleidžia itin pragmatišką sovietinės vaikystės sampratą. Vaikystė laikoma tam tikru pereinamuoju, tarpiniu etapu, kurio metu vaikas privalo pereiti tam tikrus pasiruošimo suaugystei ritualus, kurie turėtų ypač hiperbolizuoti darbininkišką sovietinės visuomenės pradą.

4. Socialinio mobilumo galimybės – tarp „normalumo“ ir „nenormalumo“

Kartu su septintojo dešimtmečio pedagogikos modernėjimu ir psychologizavimu atsiranda naujas požiūris ne vien į vaiko individualizaciją ir vaikų diferenciaciją, bet ir naujas žvilgsnis į vaikų integraciją į sovietinės visuomenės kolektyvą. Kaip galėjome suprasti, pedagoginė psichologija ir socialinių mokslų profesionalizacija leido aiškiau apibrėžti vaiko sampratą ir jo idealiąsias funkcijas sovietinėje visuomenėje. Tačiau tokios išryškintos apibrėžtys ir aiškus vaiko kaip auklėjimo objekto /

subjekto pozicionavimas ar vaikystės kaip suaugusiųjų misijos paruošti naują kartą įsitvirtinimas leidžia visą vaikystės sampratą ir procesą sutalpinti į labai konkrečias „normalumo“ gaires, priskiriant jai tam tikrus lūkesčius – koks vaikas turi būti, kaip jis privalo elgtis, atrodyti, kas jį turėtų motyvuoti ir t. t. Tačiau nauja sovietinio laikotarpio pedagoginių santykių tyrinėtojų karta, kurią aptarėme straipsnio pradžioje, žengia dar vieną žingsnį ir atsi- gręžia į „kitokį sovietinį vaiką“. Pedagoginė psichologija pradeda kaupti daugiau dėmesio į vaikų diferenciaciją, o to pasekmė – bandymas permąstyti „normalus“ / „nenormalus“ vaiko skirtis vėlyvojo sovietmečio pedagogikoje.

Reikėtų pažymėti, kad greta „normalizuotos“ ir tarsi dekonstruotos vaikystės (vaiko asmuo, poreikiai, paveiklos būdai ir pan.) Lietuvos pedagogikos teorija ir ypač psichologija *atskiria* kitokį vaiką, turintį kitokią vaikystę kuri netelpa į nusibrėžtus tinkamus vaikų elgesio modelius ar motyvus, nors vaikų elgesio anomalijų traktavimas kaip medicininių ir požiūris į juos kaip psichinių problemų turinčius asmenis Sovietų Rusijoje įsitvirtina dar 1940–1950 m.⁶² Kaip teigia Maria Cristina Galmarini, būtent šis laikotarpis pasižymi nauja reabilitacine ir integracine samprata, kai kalbama apie „anormalaus elgesio vaikus“. Tai yra nuo tokių vaikų auklėjimo metodo, kuris buvo taikomas ankstyvuojų sovietmečiu – fizinės bausmės, kalėjimo, darbo kolonijų ir kitų neretai smurtinių auklėjimo metodų⁶³, bandoma pereiti prie medicininio tokių vaikų problemų pažini-

⁶² M. К. Гальмарини, 2015, p. 149.

⁶³ Čia autorė kalba apie Makarenkos pedagoginiais principais paremtus auklėjimo metodus. Ten pat, p. 150–151.

mo. Defektologijos mokslo išpopuliarėjimas sovietmečiu leidžia atrasti to meto požiūriu „inovatyvesnių“ metodų ne tik sprendžiant tokių vaikų auklėjimo problemas, bet ir užtikrinant tokių vaikų integraciją į sovietinę visuomenę⁶⁴. Vis dėlto Lietuvoje tokių metodų pirminės institucinės išraiškos ir institucinis dalyvavimas sprendžiant tokių vaikų problemas galutinai įsitvirtina tik 1968 m., kai Šiaulių K. Preikšo pedagoginiame institute įsteigiamas atskiras Defektologijos fakultetas (nors defektologijos studijų programa Šiaulių pedagoginiame institute pradėta dėstyti dar 1960 m.), o 1970 m. toks sektorius įsteigtas ir Mokyklų mokslinio tyrimo institute⁶⁵. Taigi septinto dešimtmečio lietuviškoje pedagoginėje mintyje vaikas, turintis psichologinių, socialinių elgesio problemų, susilaukia ypatingo dėmesio. Pradedama ieškoti konkrečių būdų ir inovatyvesnių „reabilitacijos“ metodų priartinti tokius vaikus prie „normalaus sovietinio vaiko etalono“, o ne vien taikyti baudimo ar izoliacijos metodus.

Toliau apžvelgsime, kaip tokio tipo idėjos pasireiškia lietuviškose pedagoginės psichologijos rekomendacijose ir apžvalgose. Pirmasis žingsnis, kurį daro šio laikotarpio specialistai, – tai bandymas nusibrėžti aiškesnes „normalaus / nenorma-

laus“ vaiko skirtis. Tokios identifikacijos mato vienetu tampa vaiko galimybė ir pajėgumas aktyviai ir visavertiškai dalyvauti sovietinėje mokymo ir ugdymo sistemoje. Štai pedagogikos tyrinėtojai B. Bitinas, V. Karvelis ir psichologijos mokslo atstovė L. Vaitkūnienė savo straipsnyje aiškiai deklaruoja, kad „tarybinėje pedagogikoje kiekvienas normalus vaikas gali įsisavinti bendrojo lavinimo mokyklos mokymo turinį“⁶⁶. Nors gali pasirodyti, kad tolesniame dėstyje autoriai bando neabsoliutinti normalumo ir nenormalumo apibrėžimų ar netgi svarsto apie tokių kategorijų tikslingumą, vis dėlto galime pastebėti, kad visi, kurie bent iš dalies neatitinka pirmosios jau nurodytos sąlygos, patenka į antrąją „nenormalumo“ kategoriją. Tokiems vaikams, kaip matyti iš straipsnių gausos, dažniausiai priskiriamos dvi galimos „diagnozės“ – protinis atsilikimas (su tam tikrais smulkiais niuansais) arba socialinis „atsilikimas“. Pastarajai kategorijai daugiausia priskiriami jaunieji nusikaltėliai, kurie pabrėžtinai dėl tėvų kaltės, t. y. negebėjimo įdiegti sovietines vertybes, paverčiami nusikaltėliais – netinkamos aplinkos aukomis⁶⁷. Tačiau abiem atvejais yra iš esmės nutolstama nuo sampratos, kad dėl savo „nenormalumo“ ar elgesio ne pagal sovietinės visuomenės standartus yra kaltas pats vaikas⁶⁸. Priežastin-

⁶⁴ Defektologija – mokslas, tiriantis vaikų, turinčių fizinių ir psichinių trūkumų, vystymąsi ir auklėjimą. Žr. J. E. Knox, 1989, p. 217–236.

⁶⁵ Specialiosios pedagogikos katedra (padalinio istorija), [prieiga internetui], in: http://www.su.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=16784:specialesios-pedagogikos-katedra&catid=897:specialesios-pedagogikos-katedra&Itemid=285&lang=lt, [2017-03-01]; „Interviu su TSRS Pedagogikos mokslų akademijos nariu-korespondentu, respublikos Mokyklų mokslinio tyrimo instituto direktoriumi Vladu Rajecku“, in: *Tarybinė moteris*, 1970, Nr. 9, p. 1.

⁶⁶ B. Bitinas, V. Karvelis, L. Vaitkūnienė, „Normalus ar atsilikęs?“ in: *Tarybinis mokytojas*, 1970, Nr. 41, p. 4.

⁶⁷ J. Dailidienė, „Lemia socialinė aplinka“, in: *Šeima*, 1978, Nr. 12, p. 15–17; P. Dereškevičius, „Paauklių agresija ir jos šalinimas“, in: *Tarybinė mokykla*, 1980, Nr. 1, p. 45–47; S. Raciūtė-Butinavičienė, „Tinginys ar ligonis?“, in: *Šeima*, 1978, Nr. 7, p. 30–33.

⁶⁸ Tokia samprata buvo ypač išplitusi pokario metais, kai buvo visaip vengiama kalbėti apie karo traumas ir jų įtaką deviaciniam vaikų elgesiui. Žr. J. Fürst, 2008, p. 232–258.

gumo pakeitimas, kai konstatuojama „liga“ arba netinkamos, traumuojančios aplinkos sąlygos, leidžia kalbėti apie tokio vaiko „išgydymą“, dalinę integraciją ar problemų sprendimą koreguojant jo aplinką.

Vaikų elgesio problemų traktavimas kaip medicininių buvo aiškiai susijęs su psichiatrijos autoriteto stiprėjimu – ji vis labiau buvo pripažįstama mokslo šaka, vadovaujantis sovietine ideologija. Todėl galime pastebėti, kad kitokių vaikų populiaresniausia medicininė diagnozė dažnai apima tam tikras protinio atsilikimo formas ar neurologines problemas⁶⁹. Tokios diagnostinės tendencijos leido atskirti „kitokius vaikus“ tam, kad jie galėtų būti auklėjami pagal pedagoginei psichologijai būdingą individualizuotą modelį. Šis modelis turėjo užtikrinti, kad net „sugedęs“ vaikas, patekęs į specializuotas institucijas (pagalbinės mokyklos ar internatai), būtų paruoštas „visuomenei naudingam gamybiniam darbui“. Todėl dažnai, kalbant apie tokius vaikus, vartojamos sąvokos „korekcija“ ar „korekcinis ugdymas“, o tai suponuoja, kad sovietinėje visuomenėje visi vaikai yra taisytinai ir gali būti reabilituojami ar kuo labiau normalizuojami⁷⁰. Artėjant devintam dešimtmėčiui pedagoginio tipo publikacijose, aiškinančiose „protiškai atsilikusių“ vaikų galimybes, išryškėja tam tikra slinktis. Atsiranda didesnė įvairovė diagnozuojant ir diferencijuojant tokius vaikus⁷¹.

Socialiai „atsilikę“ vaikai dažniausiai yra kategorizuojami kaip savo aplinkos

⁶⁹ B. Bitinas, V. Karvelis, L. Vaitkūnienė, „Normalus ar atsilikęs?“ in: *Tarybinis mokytojas*, 1970, Nr. 4, p. 4; S. Raciūtė-Butinavičienė, „Tinginys ar ligonis?“ in: *Šeima*, 1978, Nr. 7, p. 30–33.

⁷⁰ V. Butanavičius, „Atsilikusį reikia koreguoti“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1964, Nr. 29, p. 2.

⁷¹ R. Giedrienė, „Jiems nerasta globa“, in: *Šeima*, 1980, Nr. 2, p. 29–31.

„aukos“. Nors pedagogikos profesionalai tokių vaikų kaltininkų ieško ir tarp šeimos narių, ir tarp mokymo įstaigų, vis dėlto analizuojamoje literatūroje šeima reprezentuojama kaip pradinis taškas ir pagrindas, kuris sukuria sąlygas tokiems vaikams atsirasti⁷². Į tokių rizikos šeimų, kuriose išugdomi nevisaverčiai sovietinės visuomenės nariai, grupę dažnai patenka nepilnos šeimos (kai vaiką augina vienas iš tėvų), girtaujantys, smurtaujantys ar tiesiog indiferentiški vaiko auklėjimo procesui tėvai, nepamirštama pažymėti ir tėvų moralinių įsitikinimų nesuderinamumą su sovietinės visuomenės normomis (turimas omenyje religingumas)⁷³. Iš tokių šeimų atėję vaikai, anot specialistų, yra linkę nesilaikyti komunistinių elgesio normų: nusikalsti, įžūliai elgtis, negerbti vyresnių, „laisvai“ elgtis, bėgti iš pamokų ir pan. Kitaip tariant, toks vaikas atsiriboja nuo jo amžiui įprastinių elgesio normų ir renka si priešingą, konfliktus „kuriantį“ elgesio tipą⁷⁴. Visgi įdomu tai, jog mokykla taip pat nepaliekama nuošalyje. Nors neretai ji ir traktuojama kaip viena iš galimų tokių vaikų atsiradimo kaltininkų, gerokai dažniau mokykla (ar netgi bet kokia institucija, kaip matėme ir pagalbinės mokyklos ar internatai) projektuojama kaip vaiką normalizuoti turinti vieta, kuri ap-

⁷² Šeimos kaip kaltininkės įvaizdžio formavimo intensyvumą atspindi ir tai, kad pačiuose tekstuose šeimos „analizei“ yra skiriama kiekibiškai daugiau vietos ar jaučiamas globėjiškas pedagogikos specialistų tonas, kai kalbama apie šeimą ir pagalbą jai. Z. Bajoriūnas, „Sunkiųjų“ problemos“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1970, Nr. 29, p. 3; Z. Bajoriūnas, „Apie auklėjimo perteklių“, in: *Tarybinė moteris*, 1967, Nr. 3, p. 17.

⁷³ Z. Bajoriūnas, „Kodėl jie sunkiai auklėjami“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1964, Nr. 9.

⁷⁴ Z. Bajoriūnas, „Sunkiųjų“ problemos“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1970, Nr. 29, p. 3; J. Dailidienė, „Lemia socialinė aplinka“, in: *Šeima*, 1978, Nr. 12, p. 15–17.

saugo vaiką – individą patį nuo savęs ar jo „sovietinės moralės“ standartų neatitinkančios šeimos.

Greta pabrėžiamas pedagogo kaip globėjo, pagalbininko ir problemos sprendėjo vaidmuo. Štai Z. Bajoriūnas, pedagogas, tyrinėjantis vaikų nusikalstamumą ir jo psichologines prielaidas, savo straipsnyje, skirtame pedagogams, pabrėžia, kad mokykla su mokytoju priešakyje yra pamatas spręsti tokio pobūdžio problemas. Mokytojas turi pastebėti, kokių vaikas turi polinkių, koks jo psichologinis portretas, iš kokios aplinkos jis atėjo ir ar joje slypi potencialas vaikui tapti mažuoju nusikaltėliu. Matyti, kad ne vien mokytojo pedagoginis psichologinis pasiruošimas, bet ir mokyklos aplinkos kolektyviškumas yra suprantamas kaip esminiai „vaistai“, galintys perauklėti tokį vaiką⁷⁵.

Taigi rekomendacijoje mokytojams ir šeimai galime pamatyti labai aiškų „gydytino“ vaiko naratyvą. Vaiko „normalizavimo misija“ dar kartą prabyla apie tai, kad sovietiniame pedagoginiame diskurse vaikas turi atitikti labai aiškų standartizuotą asmenybės tipą, kurio „normalumas“ matuojamas jo lojaliu ir aktyviu priklausymu auklėjimo / ugdymo institucijoms, jo gebėjimu greitai suvokti tinkamo ir sovietinei moralei neprieštaraujančio elgesio schemas. Jei vaikas neatitinka šių kriterijų, jis įspraudžiamas į tam tikrą „nenormalumo“ kategoriją, kuriai apibrėžti buvo pasitelkiamas medicininis / psichiatrinis diskursas. Todėl galėtume svarstyti, kad pedagoginėje psichologijoje aiškiai suponuojama socialinio mobilumo galimybė, kai socialiai nepriimtinas elgesys turėtų būti koreguojamas biologinės kontrolės

⁷⁵ Z. Bajoriūnas, „Sunkiųjų“ problemas“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1970, Nr. 29, p. 3.

priemonėmis, taip užtikrinant vaikui galimybę grįžti į „normalių vaikų“ kategoriją. Šioje pedagoginėje perspektyvoje nutolstama nuo idealizuoto sovietinės vaikystės vaizdinio (visi vaikai laimingi ir sveiki) ir vis dar aiškiai pabrėžiama esminė sovietinės vaikystės misija – pasiruošti suaugusiojo gyvenimui. Šis leitmotyvas dar labiau išryškėja demonstruojant suaugusiųjų intervencijos ir reguliacijos būtinybę šiame jauno žmogaus gyvenimo etape, o tai reiškia, kad vaikystė suvokiama kaip žemesnioji žmogaus raidos pakopa ir nėra traktuojama kaip savaiminė vertybė.

Išvados

1. Sovietinės Lietuvos pedagoginis laukas savarankišku ir gebančiu aktyviai kurti savąjį diskursą tapo tik šešto dešimtmečio pabaigoje, kai „užaugo“ nauja sovietinių pedagogų karta. Tuo metu pradėjo ryškėti modernaus pobūdžio pedagoginės psichologijos idėjos, kuriose buvo fiksuojamos vaiko sampratos slinktytys. Šios permainos iš esmės atkartojų visoje Sovietų Sąjungoje vykusių pedagoginės minties permąstymą, siekiant atsitraukti nuo autoritetu / kontrole ir vaiko paklusimo santykiais grįstų auklėjimo praktikų. Šie pokyčiai taip pat buvo susiję su bendrosiomis įvairių mokslo sričių (ne)toleravimo pertvaromis Sovietų Sąjungoje ir pačios sovietinės švietimo sistemos reformomis, idant būtų pasiekta geresnių auklėjimo ir ugdymo rezultatų, kurie turėjo užtikrinti optimalią naujų visuomenės narių integraciją į besikeičiančią sovietinės visuomenės socioekonominę aplinką.
2. Vykstant tokiems pokyčiams, lietuviškoje sovietinėje pedagogikoje atsirado

psichologizuoto vaiko vaizdinys, kuris atkreipė dėmesį į vaiko individualumą ir su juo susijusių psichologinių procesų sudėtingumą. Išryškėjo vaiko kaip subjekto, sąmoningai dalyvaujančio auklėjimo procese, vaizdinys. Pedagogika ir pedagoginė psichologija aptariamam laikotarpiui pasiūlė sudėtingesnę ir integresnę vaiko sampratą, toks išryškintas giluminio pažinimo būdas taip pat buvo pasitelktas kaip inovatyvus metodas indoktrinaciniams tikslams ir sklandesnei vaiko integracijai į sovietinę visuomenę užtikrinti.

3. Profesinis orientavimas, geriausiai reprezentavęs sovietinei visuomenei svarbią saviidentifikaciją per darbinę veiklą, tapo viena iš pagrindinių pedagoginės psichologijos tyrimo sričių. Toks pedagoginėje psichologijoje ypač dažnai pasikartojantis profesinio orientavimo leitmotyvas išryškino hiperbolizuotą vaikystės kaip tramplino į suaugusiųjų pasaulį sampratą. Vaikas

buvo matomas kaip būsimas suaugusysis, kuris privalėjo atrasti „praktinį ir naudingą“ sovietinei visuomenei pašaukimą. Pedagoginėje psichologijoje pabrėžtas orientavimasis į vaiko poreikius, reikiamybė atsižvelgti į paties vaiko vaidmenį ugdymo procese sprendžiant profesinio orientavimo klausimus buvo nustumta į antrą planą.

4. Vėlyvojo sovietmečio Lietuvos pedagogikos tekstuose nutolta nuo laimingos vaikystės vaizdinio ir atsigręžta į sovietinėje visuomenėje labiausiai marginalizuotus mažuosius sovietinius piliečius – psichologinių ir socialinių problemų turinčius vaikus. Priešingai pokario pedagogikai, kurioje tokių vaikų „gydymas“ buvo paremtas bausmės ir izoliacijos metodais, pedagoginė psichologija tokius vaikus siekė reabilituoti ir pasiūlė medicina besiremiančią institucinę prieigą, leidžiančią kalbėti apie tokių vaikų integraciją į sovietinės visuomenės kolektyvą.

BIBLIOGRAFIJA

Bronfenbrenner U., 1970 – Urie Bronfenbrenner, *Two Worlds of Childhood U.S. and U.S.S.R.*, New York, 1970.

Fitzpatrick Sh., 1979 – Sheila Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921–1934*, Cambridge, 1979.

Fürst J., 2008 – Juliane Fürst, „Between Salvation and Liquidation: Homeless and Vagrant Children and the Reconstruction of Soviet Society“, in: *The Slavonic and East European Review*, 2008, vol. 86, p. 232–258.

Fürst J., 2010 – Juliane Fürst, *Stalin's Last Generation: Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism*, Oxford, 2010.

Gender Politics and Everyday Life, 2009 – Shana Penn, Jill Massino (sud.), *Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern and Central Europe*, New York, 2009.

Gender, Equality and Difference, 2007 – Rebecca Kay (sud.), *Gender, Equality and Difference During and after State Socialism (Studies in Central and Eastern Europe)*, Basingstoke, 2007.

Godoń R., Jucevičienė P., Kodelja Z., 2004 – Rafal Godoń, Palmira Jucevičienė, Zdenko Kodelja, „Philosophy of Education in post Soviet Societies of Eastern Europe Poland Lithuania and Slovenia“, in: *Comparative Education*, 2004, vol. 40, p. 563–565.

Graham L. R., 1993 – Loren R. Graham, *Science in Russia and the Soviet Union: A Short History*, Cambridge, 1993.

Juodaitytė A., 2003 – Audronė Juodaitytė, *Vaikystės fenomenas: socialinis-educacinis aspektas*, Šiauliai, 2003.

Kašauskienė V., 2002 – Vanda Kašauskienė, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*, Vilnius, 2002.

Kelly C., 2008 – Catriona Kelly, *Childrens World: Growing Up in Russia, 1890–1991*, London, 2008.

Knox J. E., 1989 – Jane E. Knox, „The Changing Face of Soviet Defectology: A Study in Rehabilitating the Handicapped“, in: *Studies in Soviet Thought*, 1989, vol. 37, p. 217–236.

Marcinkevičienė D., 2008 – Dalia Marcinkevičienė, „Teisiniai socialinės paramos šeimai pagrindai sovietinėje Lietuvoje, 1945–1970 m.“, in: *Istorija*, 2008, t. 72, p. 53–61.

Marcinkevičienė D., 2008 – Dalia Marcinkevičienė, „Būti mama: vaikų priežiūros strategijos sovietinėje Lietuvoje 1945–1970-aisiais metais“, in: *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 6, p. 31–40.

Merkys G., 2000 – Merkys G., „Edukologijos disertacijos: sovietinio laikotarpio ir šiuolaikinių disertacijų metodologinės brandos palyginimas“, in: *Socialiniai mokslai*, 2000, Nr. 1, p. 18–32, [prieiga internetu], in: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2000~1367175176069/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>, [2017-01-06].

Minkova E., 2012 – Elena Minkova, „Pedology as a Complex Science Devoted to the Study of Children in Russia: The History of its Origin and Elimination“, in: *Psychological Thought*, 2012, vol. 5 (2), p. 83–98, [prieiga internetu], in: <<http://lhc.ucsd.edu/mca/Mail/xmcamail.2015-01.dir/pdfTS21d4vdKX.pdf>>, [2017-01-05].

Montvilaitė S., 2000 – Sigita Montvilaitė, „Sąveika ugdymo moksle“, in: *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2000, Nr. 7, p. 118–126.

O’Dell F., Lane D., 1976 – Felicity O’Dell, David Lane, „Labour Socialization and Occupational Placement in Soviet Education“, in: *Soviet Studies*, 1976, vol. 28, p. 418–429.

Peacock M. E., 2008 – Margaret Elizabeth Peacock, *Contested Innocence – Images of the Child in the Cold War*, Dissertation, University of Texas at Austin, 2008, [prieiga internetu], in: <[https://reposito-](https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/18087/peacockd19527.pdf?sequence=2&isAllowed=y)

[riesories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/18087/peacockd19527.pdf?sequence=2&isAllowed=y](https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/18087/peacockd19527.pdf?sequence=2&isAllowed=y)>, [2016-12-14].

Prijaukintos kasdienybės, 2007 – Dalia Marcinkevičienė (sud.), *Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*, 2007.

Sorin R., 2005 – Reesa Sorin, „Changing images of childhood: Reconceptualising early childhood practice“, in: *International Journal of Transitions in Childhood*, 2005, vol. 1, p. 12–21, [prieiga internetu], in: <https://extranet.education.unimelb.edu.au/LED/tec/pdf/journal_sorin.pdf>, [2016-12-12].

Trimakienė A., 2007 – Adelė Trimakienė, „Naujojo žmogaus“ kūrimas: sovietinės pedagogikos atvejais“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2007, Nr. 1–2, p. 46, [prieiga internetu], in: <<http://www.nzidiny.lt/files/various/NZ%202007%201.pdf>>, [2016 12 11].

Zeiher H., 2009 – Helha Zeiher, „Institutionalization as a Secular Trend“, in: *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*, Basingstoke, 2009.

Гальмарини М. К., 2015 – Мария Кристина Гальмарини, «Морально дефективный, преступник или психически больной? Детские поведенческие девиации и советские дисциплинирующие практики: 1935–1957», in: *Острова утопии: Педагогическое и социальное проектирование послевоенной школы (1940–1980-е)*, Москва, 2015, с. 107–151.

Кукулина И., Майофис М., Сафронов П., 2015 – Илья Кукулина, Мария Майофис, Петр Сафронов (sud.), *Острова утопии: социальное и педагогическое проектирование послевоенной школы (1940–1980-е)*, Москва, 2015.

Майофис М., 2015 – Мария Майофис, «Предвестия «оттепели» в советской школьной политике позднесталинского времени», in: *Острова утопии: Педагогическое и социальное проектирование послевоенной школы (1940–1980-е)*, Москва, 2015, с. 35–105.

PERCEPTIONS OF CHILDREN AND CHILDHOOD IN THE PUBLIC PEDAGOGICAL DISCOURSE OF THE LATE SOVIET PERIOD IN LITHUANIA (1962–1984)

Rūta Grišinaite

S u m m a r y

This article analyzes what perceptions of children and childhood were offered in the public pedagogical discourse of the late Soviet period in Lithuania (1962–1984), whether these perceptions are created only in the pedagogical idea of Soviet Lithuania or are they receptive to the changes of Soviet pedagogy and educational psychology in all of the former Soviet Union. The research shows that children, in the pedagogical discourse of the late Soviet period in Lithuania, were perceived as psychologically complex, consciously involved in the educational process and requiring a personalized approach to their upbringing. All these perceptions were common to the late Soviet pedagogical theory

in Soviet Russia. The popularization of the concept of vocational education in Soviet pedagogy in the sixties also had influence on hyperbolizing childhood as a place and time of preparation for adult life. Finally, the article aims to reveal how pedagogy reconceptualizes the perception of normally/abnormally behaved children and whether this approach offers the image of a totally integrated or rehabilitated child that has either psychological or social problems. The last chapter of the article also tries to prove that the late Soviet pedagogical discourse steps back from the “happy Soviet childhood” and shows a more complex and layered image of Soviet childhood.

Įteikta 2017 03 20

Parengta skelbti 2017 04 27